

Mehmet Rifat

Çeviriyi Düşünmek

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRİYİ DÜŞÜNMEK	7
YIKMANIN VE YENİDEN-YARATMANIN ÜRETİCİ SÜRECİ OLARAK ÇEVİRİ	17
GÖSTERGEBİLİM AÇISINDAN ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ, ÇEVİRİ KURAMI ve ÇEVİRİ KURAMININ KURAMI.....	21
BARTHES ve ÇEVİRİ	41
APOLLINAIRE'İ ÇEVİRMEK: ÇEVİRMEN'İN YORUMLAYICI EDİMİ	45
CHARLES CROS'UN ÇEVRESİNDE Verlaine, Rimbaud, Zütistler, Huysmans, Proust, Orhan Veli ve <i>Çirozname</i>	69
YAYIN DÜNYASI ve ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ ÜSTÜNE NOTLAR.....	95

ÇEVİRİYİ DÜŞÜNMEK

Çeviri olgusunu ele alan, inceleyen birçok dal vardır. Salt çeviriyi konu edinen dala kimileri çeviribilim, kimileri de çeviri araştırmaları adını verir. Ama bu arada yorumbilim, dilbilim ya da genel olarak dil kuramı, yazınbilim, göstergebilim, metin eleştirisi, metinler tarihi, psikanaliz, felsefe, bilişsel ruhbilim, toplumbilim, alımlama estetiği, şiirsel yeniden yaratım (öteyaratım) araştırmaları, iletişim kuramları, kültür araştırmaları, vb. dallar da çeviriyi inceleme alanları içine alabilmektedir.

Demek ki, çeviri ister tarihsel açıdan, ister bilişsel-düşünsel bir olgu olarak, ister sonuçlanmış bir ürün biçiminde, isterse de bireysel bir yaratma olarak ele alınsın, ortada insanın kültür evrimiyle kesişen çoğul yapılı, çok yönlü bir ilgi alanı söz konusudur.

O zaman da şöyle diyebiliriz: İnsanın düşünsel-dilsel etkinliğinin bütün alanlarına bağlı olan çeviri olgusu, bir kültür ve yazın karmaşıklığını da doğal olarak kendi içinde taşır. Dolayısıyla çeviri yalnızca kültürlerarası bir kavşak noktası olarak görülmemekte, aynı zamanda başlı başına bir dilsel / sanatsal yaratım, yeniden yaratım olarak da değerlendirilmektedir. O zaman çeviri, tam anlamıyla iki parçalı, parçaları birbirinden ayıramayan, biri olmadan öbürü de olmayan (Ben ve Öteki ya da Öteki ve Ben) bir kavramdır: Çevirmenin etkinliği iki dil, iki kültür, iki çağ, iki dönem, vb. arasında gidip gelir, kendi *varoluş koşullarını* yaşarken, varış kültüründeki özünü de yaratır.

Ancak bu süreçte bir adım daha geri giderek ya da dil-kültür olgusunun kaynağına dönerek, adlandırmanın da bir "şey"i söz-

cüklere çevirmek olduğunu; dünyayı tanımanın, bilmenin de bir çeviri olduğunu; dünyayı kendi diline çeviren bir düşünce olmadan, dünyanın bir anlam taşıyamayacağını söyleyenler de var. Çeviri olgusu, bu açıdan bakılınca, insanın kendi kimliğini, niteliğini var etme serüveni.

İşte bu serüvene daha da yakından yaklaşınca, çeviriyi ele alanların tanımlamalara büyük ilgi duydukları, ancak bu tanımlamalarla çeviri olgusunun ayırt edici özelliklerini verebileceklerine inandıkları görülür. Çeviriye bakanın görüş açısını da verir hiç kuşkusuz bu tanımlamalar. Özellikle son otuz-kırk yıllık dönemi dikkate alacak olursak, kimileri şöyle der: “Belli bir kültürde çeviri diye adlandırılan her metin çeviridir.” Kimileriye şu tanımlama yeğler: “Çeviri metin, özgün olmayandır” ya da “çeviri, bizi özgün metni okumaktan başışık tutan şeydir.”

Bu tür tanımlamalar, sonuçta, yukarıda da belirttiğimiz o iki parçalı etkinliğin iletişim çizgisi üstündeki yerine göre yapılmıştır. Bu tür tanımlamaları yapanlar sonuçta çeviriyi kültürlerarası bir iletişim olgusuna göre yorumlarlar. Çeviri onlar için bir bağlantı yoludur; eğretilmeli anlatımı sevenler çeviriyi, iki noktayı birbirine kavuşturan bir ırmağa, bir havayoluna, bir karayoluna benzetirler. Peki ama, bu eylem bağlantıyı nasıl sağlar, kolayca mı sağlar, adamı yorar mı, yorarsa neden yorar: Yani iletişimi sağlayan bu çeviri eyleminin “güçlüğü” var mıdır: Varsa nedir: Soruna bu açıdan yaklaşınca, salt çeviriye değil, çeviriyi yaşayana, hem de çeviriyi yaşarken bakmak gerekmez mi?

Öte yandan, yabancı dilden tanıdık dile çeviri yapan ile tanıdık dilden yabancı dile çeviri yapan arasında kişiliğin dile yansımaları açısından da ayrılıklar gözetilebilir. Sözelimi tanıdık dilden yabancı dile yapılan çeviride başarılı olan bir çevirmenin, üzerinde çalıştığı kalkış metnini iyi çözümleyen, matematikçi kafaya sahip biri olduğu; yabancı dilden kendi tanıdık diline başarılı bir çeviri yapan kişinin de dilsel yaratıcılık, anlatım gücü, yazınsallık açısından dikkati çektiği, bir başka deyişle, yabancı herhangi bir yazarı kendi anadiline aktarabilme gücünü gösterdiği söylenebilir.

Çeviri ediminin güçlük derecesi sorununa ilişkin bir uç nokta da şiir çevirisinde yaşanır. Şiir çevirmenlerinin hemen hemen hepsi şairdirler ya da gizli şairdirler. Ama düzyazı ya da anlatı çevirmenlerinin aynı zamanda yazar da olmaları çok sık rastlanan bir durum değildir. Daha doğrusu şöyle denilebilir: Düzyazı metinler, meslekten yazarlar tarafından değil de meslekten çevirmenler tarafından bir başka dile aktarılırsa, işte o zaman bu meslekten çevirmenler de, dolaylı olarak bir yazar kabul edilirler. Meslekten yazar olmasalar da onlar meslekten çevirmen olarak yazardılar.

Peki neden şiirler neredeyse hemen her zaman şairler tarafından ya da gizli şairler tarafından çevrilmişlerdir: Bunun yanıtı şu olabilir (mi?): Şiir çevirisi yaratıcı estetik sürecin doğrudan bir parçasıdır. Peki düzyazı çevirisi estetik sürecin bir parçası değil midir? Aralarında bir aşama sırası mı vardır? Var ki bu hep böyle yaşanagelmiştir.

Demek ki çevirinin kültürlerarası iletişim aracı olduğunu söylemek onu anlamak için yeterli değildir ya da hiç yeterli değildir. Yaşanan çevirilerin, yaşandıkları andaki bilişsel ve edimsel “çaba” serüvenine de bakmanın açıklayıcı, aydınlatıcı bir yanı vardır. Çeviri üstüne konuşmanın doyurucu tadını belki de bu türden yaklaşımlar ortaya koymaktadır, ortaya koyacaktır daha çok.

XX. yüzyılın ortalarına dek çevirmenler yalnızca çevirileriyle değil, çeviriye ya da çevirilerine ilişkin olarak yaptıkları deneysel açıklamalar ve yorumlamalarla çeviri alanını aydınlatmışlar ve söylemlerinde buyurucu da olsalar kimi çeviri kuralları belirlemişlerdir.

XX. yüzyılın özellikle ikinci yarısından başlayarak insan bilimlerindeki yöntemsel gelişmelerin etkisiyle, daha çok da dilbilim ile felsefede, çeviri hem bir pratik hem de bir ürün (sonuç) olarak incelenmiş ve giderek çeviri ürünlerinin yanı sıra çeviri yapma edimi de çeviribilim ya da çeviri araştırmaları çerçevesi içinde çok değişik yönleriyle sorgulanmıştır, sorgulanmaktadır. Bu yönler arasında özellikle şu araştırma kümelerinin belirtil-

mesi gerekir: 1. Çeviri metinlerin kaynak metinlerle karşılaştırılmalı incelenmesi; 2. Çeviri metnin belli bir zaman diliminde ya da zamanların akışı içinde varış kültüründeki (erek kültürdeki) okurlar tarafından yine erek dil ve kültür dizgesi içindeki yeriy-le yorumlanması; 3. Çevirme sürecinin yaşandığı andaki bilişsel aşamaların çeviriyi yaşayan ve kendisine bakmasını bilen çevirmen-araştırmacı tarafından gözlemlenmesi; vb.

İşte bütün bu ve benzeri çeviri olgularını ele alan kuramsal yaklaşımlar da günümüzde birbirlerine yaklaşarak ama daha çok birbirlerinden uzaklaşarak, farklılaşarak yoğunluklarını artırmaktadır. Bu kuramların bizce en çarpıcı olanlarını da şu öbeklendirme altında toplayabiliriz:

1. Daha çok çeviriyi doğrudan yaşayanlarca geliştirilen, dolayısıyla çevirinin edimsel deneyimlerine dayanan örneklendirmeler ile bunlardan çıkarılan çeviri kurallarını, ilkelerini içeren *buyurucu kuramlar*;

2. İnsan bilimlerindeki çözümlenme-betimleme yöntemlerinin gelişmesiyle, çeviri ürünü bir inceleme konusu olarak ele alan ve çeviri metnin hem kaynak metne ve kaynak dile göre geçirdiği dönüşümleri saptayan, hem de çeviri metni erek dildeki yapısıyla, erek kültürdeki alımlanışıyla gözlemleyen *betimleyici kuramlar*;

3. Çeviri ürünü yeniden yaratılma, hatta bir öteyaratılma olarak algılayan ve bu açıdan çeviriye açık bir etkinlik olarak bakan, dolayısıyla yaklaşımlarında bilimsel sınırları belirlenmiş bir yöneme değil de çevirmenlerin çeviri programlarını kalkış noktası olarak alıp sanatsal-estetik bir yorumlama çabasına ağırlık veren *sanatsal yorumlayıcı araştırmalar*;

4. Çevirmenlerin çeviri sürecini yaşarken, yani çeviriyi gerçekleştirirken yaşadıkları bilişsel stratejilerin doğrudan doğruya yine çevirmenlerin kendileri tarafından gözlemlenmesine, saptanmasına dayanan *bilişsel araştırmalar*; vb.